

Ahşap Direkli Camilerin Koruma Sorunları: Kemah Örneği

Araştırma Makalesi
Research Article

Fatma Zehra Çakıcı¹, Seda Akpınar²

¹ Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi, Mimarlık ve Tasarım Fakültesi, Erzurum, Türkiye.

ORCID ID: 0000-0002-4117-2058, e-posta: fzehrachakici@gmail.com

² Yüksek Lisans Öğrencisi, Atatürk Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Erzurum, Türkiye.

ORCID ID: 0000-0003-4114-6316, e-posta: sedam.bgdy@gmail.com

ÖZ

MAKALE BİLGİSİ

Zengin kültür mirasımızın önemli bir parçası olan ve Anadolu'nun hemen her köşesinde yer alan ahşap direkli camiler korunması gereken taşınmaz kültür varlıkları arasında yer almaktadır. Ulusal ve uluslararası mevzuatta geniş yer tutmasına rağmen, teknik ve ekonomik sebeplerin yanı sıra nitelikli eleman eksikliği, toplumun gereken koruma bilincine yeteri kadar sahip olmaması gibi sebeplerden dolayı koruma ve onarım uygulamalarının beklenen düzeye ulaşamadığı görülmektedir. Bu çalışma bağlamında, kapsamlı bir literatür taraması sonucunda ahşap direkli camilerde meydana gelen koruma sorunları belirlenerek bu sorunlar malzeme bozulmaları, dış etkiler nedeniyle oluşan bozulmalar ve strüktürel bozulmalar olmak üzere üç ana başlıkta toplanmıştır. Erzincan ili, Kemah ilçesindeki tarihi zenginliğin oluşmasında önemli bir yeri ve katkısı olan ahşap direkli camiler bu çalışmanın ana materyalini oluşturmaktadır. Belgeleme ve saha çalışmaları ışığında tescilli beş adet ahşap direkli caminin mimari özellikleri incelenmiş, camilerin hasar tespit çalışmaları yapılarak koruma sorunları ve tespit edilen bozulma türleri ortaya konulmuştur. Çevresel ve fiziksel etmenlerin oluşturduğu bozulmaların yanı sıra koruma sorunlarının temel nedenleri bakımsızlık, bilinçsizlik ve ekonomik yetersizlik olduğu tespit edilmiştir. Çalışma sonucunda, kültürel varlıklarımızdan olan ahşap direkli camilerin korunması amacıyla gerekli önlemlerin alınması, geleneksel yapı malzemelerinin yapıların özgün kimliklerine uygun olarak onarılması, toplumun bilinçlendirilerek bu değerli yapıların geleceğe güvenle aktarılması temenni edilmektedir.

Geliş 11 / 05 / 2023

Kabul 16 / 10 / 2023

ANAHTAR KELİMELER

Ahşap direkli cami
Bozulma
Koruma
Koruma sorunları
Kemah

Conservation Problems of Wooden-Post Mosques: The Case of Kemah

ABSTRACT

ARTICLE HISTORY

Wooden post mosques, which are an important part of our rich cultural heritage and located in almost every corner of Anatolia, are among the immovable cultural assets that need to be protected. Although it has a wide place in national and international legislation, it is seen that conservation and restoration practices have not reached the expected level due to technical and economic reasons as well as lack of qualified personnel and lack of conservation awareness of the society. In the context of this study, as a result of a comprehensive literature review, conservation problems occurring in wooden post mosques were identified and these problems were categorized under three main headings: material deterioration, deterioration due to external influences and structural deterioration. Wooden post mosques, which have an important place and contribution to the formation of historical richness in Kemah district of Erzincan province, constitute the main material of this study. In the light of documentation and field studies, the architectural features of five registered wooden post mosques were examined, damage assessment studies of the mosques were carried out and protection problems and deterioration types were revealed. In addition to the deterioration caused by environmental and physical factors, it has been determined that the main causes of conservation problems are neglect, lack of awareness and economic insufficiency. As a result of the study, it is hoped that the necessary measures will be taken for the protection of wooden post mosques, which are among our cultural assets, that traditional building materials will be repaired in accordance with the original identities of the buildings, and that these valuable structures will be transferred to the future with confidence by raising the awareness of the society.

Received 11 / 05 / 2023

Accepted 16 / 10 / 2023

KEYWORDS

Wooden post mosque
Deformation
Conservation
Conservation problems
Kemah

1. GİRİŞ

Ülkemizdeki taşınmaz kültür varlıkları, yapım sistemleri ve kullanılan malzemeler açısından oldukça zengin ve çeşitlidir. Geçmişte yaşayan medeniyetlere ait bu yapılar, geçmiş ve gelecek nesiller arasında bir köprü vazifesi görmektedir. Bu nedenle tarihi yapı ve yapı gruplarını ‘ulusal ve evrensel kültürün bir bileşeni’ olarak korumak ve sürekliliklerini sağlamak büyük önem arz etmektedir (Doğruer, 2021). Kültür varlıklarının, koruma amaçlı müdahale olmadan, yapıldığı ilk dönemlerdeki gibi bozulmadan kalması mümkün değildir. Dolayısıyla korumada amaç; tarihi yapıların bozulmasına ve yok olmasına neden olan etmenleri saptayarak bakım ve onarımını yapmak, kültürel kimliklerini koruyarak işlevlendirmek ve toplumun bu yapıları benimsemesini sağlamaktır (Kapubağlı, 2004).

Zengin kültür mirasımızın önemli yapı taşlarından olan ve Anadolu’nun hemen her köşesinde yer alan ahşap direkli camiler ülkemizin korunması gereken kültür varlıklarından biridir. Ahşap direkli cami mimarisi Karahanlılar’a kadar uzanmaktadır. Daha sonra Gazneliler, Büyük Selçuklu Devleti ve Anadolu Selçuklu Devleti zamanında görülen Orta Asya geleneğine sahip olan ahşap direkli cami mimarisi, Anadolu’ya Türkler tarafından getirilmiş ve yaygın olarak kullanılmıştır. Çoğunlukla İç Batı Anadolu ve Orta Anadolu bölgelerinde görülen ahşap direkli cami geleneği Afyon, Konya, Ankara, Erzincan, Erzurum gibi Anadolu’nun birçok yerinde karşımıza çıkmaktadır (Karakuş, 2021). Genel olarak sade bir görünüme sahip olan bu yapılar, ahşap tavan yapısının ahşap direklerle taşınmasıyla oluşmaktadır. Yapı içinde bulunan ahşap yüzeyler kalem işi adı verilen kendine özgü süslemeler ile bezemeli ve renkli bir görünüme sahiptir (Koçyiğit, 2019; Karakuş, 2021). Eskişehir’de 13. yüzyılın başlarında inşa edildiği bilinen Sivrihisar Ulu Cami, 1275 yılında inşa edilen Afyon Ulu Cami ve Konya’da 1297 yılında inşa edilen Beyşehir Eşrefoğlu Cami Anadolu’da yer alan ahşap direkli camilere örnek olarak gösterilebilir (Duran, 1988; Denктаş, 2004). Çalışmaya konu olan Kemah ilçesindeki tescilli ahşap direkli camiler, Orta Asya geleneğini ve yerel bir üslubu yansıtmaları bakımından değerli birer kültür varlıkları olarak karşımıza çıkmaktadırlar.

Bu bağlamdan hareketle çalışmada; Kemah ilçe merkezinde yer alan tescilli ahşap direkli camilerin koruma sorunları ele alınmıştır. Yapılan literatür araştırmaları sonucunda çalışmalarda Kemah’ta bulunan ahşap direkli camilere kısmen yer verilmiş olsa da bu çalışmalarda camiler sanat tarihi açısından ele alınmış ancak koruma ve onarımlarına ilişkin herhangi bir çalışmaya ulaşılamamıştır. Sahip olduğu değerlerin yöre halkı tarafından tam olarak bilinmemesinden kaynaklanan yanlış onarımlar, bakımsızlık, bazı camilerin aktif olarak kullanılmaması ile yapıların zamanla eskimesi ve harap durumda olması gibi etkenlerden dolayı bu kültürel varlıkların yok olmadan gereken bakım ve onarımları yapılarak gelecek kuşaklara aktarılması büyük önem arz etmektedir. Bu bağlamda, Kemah ilçe

merkezindeki tescilli ahşap direkli camiler üzerine belgeleme çalışmaları ve saha çalışması yapılarak mimari özellikleri incelenmiş olup hasar tespit çalışmaları yapılarak koruma sorunları belirlenmiştir.

2. MATERYAL VE YÖNTEM

Bu çalışmada tarihi yapıların korunması ve yaşatılması için önemli bir yer tutan koruma sorunları, Erzincan ili, Kemah ilçe merkezindeki ahşap direkli camiler üzerinden ele alınmıştır. Camilerde tespit edilen koruma sorunlarının gelecek dönemlerde yapılacak restorasyon uygulamaları için yol gösterici olması amaçlanmaktadır.

Bu amaç doğrultusunda çalışma üç aşamalı olarak kurgulanmıştır. İlk aşamada çalışmanın ana materyalini oluşturan ahşap direkli camilerin konumu, tarihçesi ve mimari özelliklerine ilişkin arşiv taraması, analiz ve değerlendirmeler yapılarak incelenmiştir. Bu aşamada North Stone Restorasyon ve Zan Mimarlık arşivinden yapılara ait rölöve, restitüsyon ve restorasyon projelerine ulaşılmış, ayrıca yapılara ilişkin tespit ve belgeleme çalışmaları ile mekânsal müdahalelerin belirlenmesi amacıyla yerinde inceleme çalışmaları ve kullanıcılarla görüşmeler yapılmıştır. İkinci aşamada kapsamlı bir literatür taraması yapılarak ahşap direkli camilerde meydana gelen koruma sorunları malzeme bozulmaları, dış etkiler nedeniyle oluşan bozulmalar ve strüktürel bozulmalar olmak üzere üç ana başlıkta toplanmıştır. Sonrasında bu sorunlar ayrı ayrı detaylandırılarak bozulma türleri alt başlıklarda incelenmiş ve örnekleri görsellerle desteklenmiştir. Son aşamada ise elde edilen literatür bilgisi ve belgeleme çalışmaları doğrultusunda ve saha çalışmalarının ışığında seçilen camilerin hasar tespit çalışmaları yapılarak koruma sorunları ve tespit edilen bozulma türleri ortaya konulmuştur.

3. ARAŞTIRMA BULGULARI

3.1. Çalışma Alanı

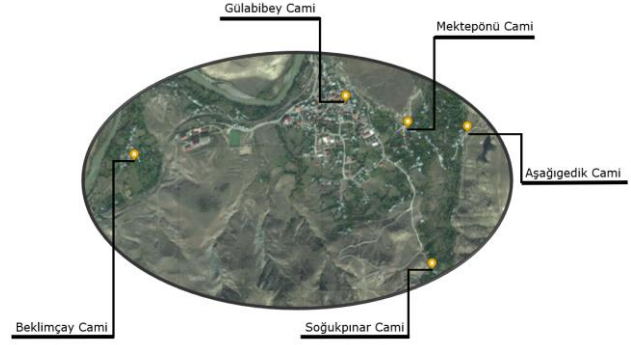
Kuruluş tarihi ve adını nereden aldığı tam olarak bilinmeyen Kemah; stratejik özelliklere sahip olması, hakimiyet alanının yüksek olması sebebiyle tarihte çeşitli devletler ve milletler arasında el değiştirmiştir. İlk yerleşimlerin, erken dönemlerde savunma amaçlı kullanılan Kemah kalesi etrafında başladığı düşünülmektedir (Kındığılı, 2015b; Karamahmut, 2020). 1071 Malazgirt Savaşı’ndan sonra Mengücekliler’in Erzincan ve çevresini fethetmesiyle Kemah’ta Türk dönemi başlamıştır. Daha sonra sırasıyla Anadolu Selçuklu Devleti, İlhanlı Devleti ve Yavuz Sultan Selim Döneminde ise Osmanlı Devleti hakimiyeti altında Erzincan’a bağlı bir kaza olarak varlık gösteren Kemah, 1914 yılından beri Cumhuriyet Dönemi’nde yine Erzincan’a bağlı ilçe olma statüsünü sürdürmüştür (Polat, 2014; Kındığılı, 2015b; Naldan, 2016; Doğan vd., 2017) (Şekil 1). Günümüzde Kemah İlçe merkezinde varlığını koruyabilmiş kültürel varlıklar daha çok Orta Çağ ve Yeni Çağ döneminden kalan dini mimarlık örnekleri olan cami, kilise, mezar anıtları ile birlikte kale, hamam, çeşme gibi çeşitli tarihi yapılardan oluşmaktadır (Yurttaş vd., 2020).

Şekil 1. Kemah İlçe Merkezi (Kımdığılı, 2015b)

3.2. Kemah İlçe Merkezindeki Tescilli Ahşap Direkli Camilerin Mimari Özellikleri

Kemah İlçe merkezinde yer alan tescilli ahşap direkli camilerin çalışmanın ana materyalini oluşturmaktadır. Bu camiler Gülabibey Cami, Mektepönü Cami, Soğukpınar Cami, Aşağıgedik Cami ve Beklimçay Cami olmak üzere toplam beş adettir (Şekil 2).

Şekil 2. Kemah İlçe Merkezindeki Tescilli Ahşap Direkli Camilerin Konumu

3.2.1. Gülabibey Cami

Yapının Konumu: Kemah ilçe merkezinin kuzeyinde, Çarşı Mahallesi, Fahri Korutürk Meydanı'nda ve 177 ada 1 parselde yer almaktadır. Yapının çevresinde çeşitli dükkanlar, güneydoğusunda Hacı Mehmet Bey Çeşmesi ve güneybatısında Gülabibey Hamamı bulunmaktadır (Naldan, 2017). Cami, güneyden kuzeye doğru eğimli bir arazi üzerinde konumlandırılmıştır (Şekil 3). Yapı günümüzde cami olarak hizmet vermekte ve aktif olarak kullanılmaktadır.

Şekil 3. Gülabibey Cami: A. Kuzey Cephe, B. Güney Cephe, C. Doğu Cephe, D. Batı Cephe

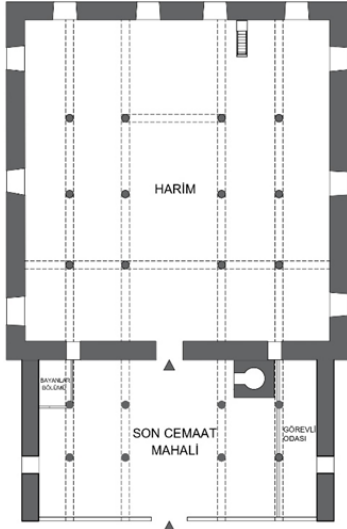
Yapının Tarihçesi ve Tescil Durumu: Cami üzerinde yapım tarihi hakkında bilgi veren beş kitabe bulunmaktadır. Kitabelerin üzerinde yazılan bilgiler ışığında Gülabibey Cami'nin Civanbaht Sürur Bey tarafından 1347 yılında inşa ettirildiği ve Hacı Bilal Ağa tarafından 1837 yılında onarım görmüş olduğu anlaşılmaktadır (Naldan, 2017). Cami, Erzurum Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'nun (EKVKBK) 10.01.1977 tarih ve 311 sayılı kararı ile taşınmaz kültür varlığı olarak tescil edilmiştir.

Yapının Mimari Özellikleri: Kemah'taki en büyük camilerin başında gelen Gülabibey Cami dikdörtgen planlıdır (Şekil 4). Caminin çatısı iç bölümde düz ahşap tavanlı olup dışta kırma çatı ile örtülüdür. Kuzey cephesinden girişlerin sağlandığı caminin ilk bölümünde sonradan eklendiği düşünülen son cemaat mahali bulunmaktadır. Son cemaat mahali; kuzey cephesi ahşap lambri ile kaplanmış camekan ile, doğu ve batı duvarı ise moloz taş malzemeli duvarlarla kapatılmıştır. Doğu ve batı duvarlarında birer adet pencere bulunmaktadır. Mekânın üst örtüsü sekiz adet ahşap direğe oturtulmuştur. Son cemaat mahalinin batısı, tamamen kapatılarak görevli odası haline getirilmiş ve güneydoğu bölümünün bir kısmı

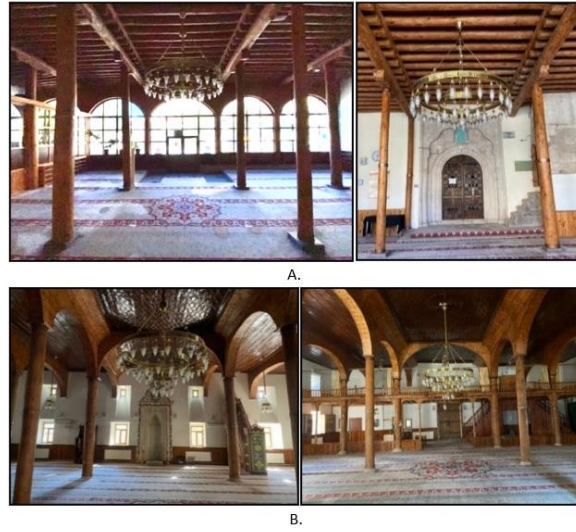
ise kapatılarak bayanlar bölümü oluşturulmuştur. Minare; son cemaat mahalinin güneybatısında bulunan kare kaideli, kesme taş malzemeli, çokgen gövdeli ve tek şerefeli taş minareye doğu yönünden beş basamaklı merdiven ile ulaşılmaktadır. Minarenin konumu ve kullanılan malzemesi dikkate alındığında caminin geçirdiği son onarımlar sırasında eklendiği düşünülmektedir. Harim; Son cemaat mahalinin güney duvarından açılan eyvan tarzındaki ahşap taç kapı ile caminin harimine ulaşılmaktadır (Şekil 5). Mihraba dik uzanan beş sahnalı kare plana sahip harimde kuzey-güney yönünde dizilmiş üç sıra halinde 12 adet ahşap direk birbirine kemerlerle bağlanmış ve kemerler sahn düzenini belirlemiştir. Doğu cephesinde (birer tanesi üstte olmak üzere) 5 adet pencere ve bir adet bahçeye doğrudan açılan kapı, batı cephesinde (birer tanesi üstte olmak üzere) altı adet pencere ve güney cephesinde ise yine birer tanesi üstte olmak üzere dört adet pencere bulunmaktadır. Mihrabın hemen sağında yer alan 19. yüzyılda yapıya eklendiği düşünülen ahşap minber bulunmaktadır. Harimde mihrabın solunda yer alan vaaz kürsüsü son dönemlerde eklenmiş olup herhangi bir sanatsal özellik taşımamaktadır. Harimin kible duvarında bulunan mihrap,

yarım daire planlı olup mukarnaslı bir kavsaraya sahiptir. Mihrabın üst kısmında bir de tepelik oluşturulmuştur. Mahfil; harim girişinin doğu yönündeki ahşap merdivenler

ile ulaşılan mahfil, dört adet ahşap direk üzerine oturtulmuştur. Mahfilde üç adet yarım daire şeklinde cumba yer almaktadır (Kındıgılı, 2015; Naldan, 2017).

Şekil 3. Gülabibey Cami: Harim Kat Planı (Kındıgılı, 2015)

Şekil 4. Gülabibey Cami İç Mekân: A. Son Cemaat Mahali B. Harim

Malzeme ve Teknik: Yığma sistemle inşa edilen caminin beden duvarlarında ahşap hatıllı moloz taş malzeme kullanılmıştır. Duvar köşelerinde düzgün kesme taş kullanılmıştır. Tavan, taşıyıcı direkler, minber, mahfil, vaaz kürsüsü ahşap; mihrap, pencere ve kapı lentoları taş malzemeden yapılmıştır. Kıрма çatı ile örtülmüş üst örtü 1984 yılında yapılan onarımda kiremit görünümlü sac örtü olarak değiştirilmiştir (Kındıgılı, 2015; Naldan, 2017).

3.2.2. Beklimçay Cami

Yapının Konumu: Beklimçay Cami, Kemah ilçe merkezinin batısında bulunan Beklimçay Mahallesi'nde

ve 115 ada 1 nolu parselde yer almaktadır (Şekil 6). Kemah ilçe merkezinde, 513 m²'lik bir alan üzerinde konumlandırılmış olan cami, lojman ve bahçesi herhangi bir sit alanı içerisinde bulunmamaktadır. Yapı günümüzde cami olarak hizmet vermekte ve aktif olarak kullanılmaktadır.

Yapının Tarihçesi ve Tescil Durumu: Caminin giriş kapısının üzerinde yer alan Latin harfli mermer kitabesinden 1806 yılında inşa edildiği anlaşılmaktadır. Yapı, EKVKBK'nin 21.06.2010 tarih ve 552 sayılı kararı ile taşınmaz kültür varlığı olarak tescillenmiştir.

Şekil 4. Beklimçay Cami: A. Kuzey Cephe, B. Güney Cephe, C. Doğu Cephe, D. Batı Cephe

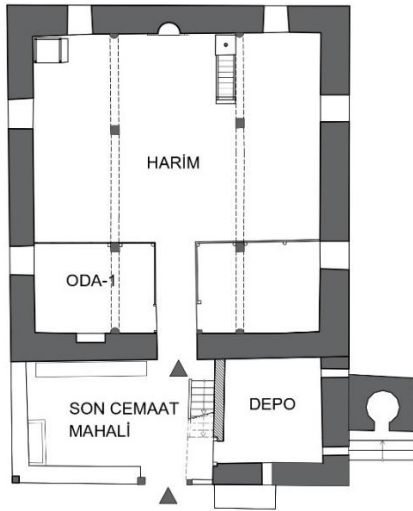

Yapının Mimari Özellikleri: Beklimçay Cami ve camiye ait lojman düz bir arazi üzerine inşa edilmiştir. Dıştan dışa yaklaşık 10x15 metrelik alana oturan dikdörtgen formu, ahşap direkli ve ahşap tavanlı caminin cephelerinde orijinal kapı ve pencere açıklıklarına yer verilmiş olup, üzeri ahşap konstrüksiyonlu beşik çatı ile kapatılarak oluklu sac levha ile kaplanmıştır (Şekil 7). Camiye giriş yapının kuzeyinde yer alan yarı açık son cemaat mahalinden sağlanmaktadır. Son cemaat mahali; mekânın batısında odunluk olarak kullanılan bir depo yer almakta

olup, deponun üzerinde ahşap bir merdivenle ulaşılan ve yakın dönemde inşa edilen bir oda bulunmaktadır. Harim; bahçe giriş kapısının güney aksında yer alan ahşap bir kapı ile harime ulaşılmaktadır. İçten içe 9,3 x 9,7 metrelik kare formu harime sahip olan cami; ahşap hatıllı moloz taş duvarlı, ahşap direkli ve ahşap tavanlı olarak inşa edilmiştir (Şekil 8). Ortada dört bağımsız ahşap dikmesi bulunan cami diğer örneklerden farklı olarak mihrabın sağında ve solunda iki adet, kuzey duvarında da iki adet olmak üzere toplam 8 ahşap dikmeye sahiptir. Ortadaki

aşşap dikmeler, dilimli süslemelere ve konsol başlıklara sahiptir. Üst örtü kuzey-güney istikametinde atılan aşşap kirişlerle üç bölüme ayrılmaktadır. Mahfil; aşşap döşemeli kadınlar mahfiline harimin kuzeybatısında yer alan aşşap merdivenlerle ulaşmaktadır. Mahfili taşımak için ortadaki iki büyük aşşap dikmenin yanına kare kesitli aşşap dikmeler eklenmiştir. Mahfilin aşşap merdiveni, döşeme kirişleri ve aşşap taban tahtalarının yakın zamanda yenilediği tespit edilmiştir. Harimin kuzeydoğusunda mahfilin altında kalan kısım ise aşşap ve cam bölücülerle çevrilerek odaya dönüştürülmüştür. Harimde yarım daire formunda, yakın zamanda yeşil renkli kalebodur malzeme ile kaplanmış bir mihrap bulunmaktadır. Mihrabın doğusunda aşşap korkuluklu bir vaaz kürsüsü

bulunmaktadır. Mihrabın batısında ise aşşap bir minber yer almaktadır. Minare; caminin kuzeybatı cephesinde, depo duvarına bitişik olarak yakın dönemde sac kaplamalı ve cam külahlı bir minare ilave edilmiştir. Üç basamaklı beton merdivenli ve çimento sıvalı niteliksiz beton bir kaidenin üzerine oturan minareye kuzey cephesinde yer alan demir bir kapı ile ulaşmaktadır. Lojman; caminin güneydoğusunda küçük bir lojman bulunmaktadır. Halihazırda cami imamı tarafından kullanılan lojman binasında ihtiyaca binaen çok fazla müdahalelerde bulunulduğu gözlemlenmiştir. Orijinalinde dikdörtgen formu taş duvarlı lojman binasına mutfak, depo, odunluk, kümes gibi çok sayıda ek yapı ilaveleri ile niteliksiz müdahalelerde bulunulduğu tespit edilmiştir.

Şekil 7. Beklimçay Cami Harim Kat Planı

Şekil 8. Beklimçay Cami İç Mekân: A. Son Cemaat Mahali, B. Harim, C. Oda-2, D. Depo, E. Lojman

Malzeme ve Teknik: Zemin katında son cemaat mahali, depo ve harim yer alırken üst kotta mahfil ve oda mekânı bulunan Beklimçay Cami yığma sistemle inşa edilmiş bir yapıdır. Aşşap hatıllı ve yaklaşık 90 cm genişlikli kalın moloz taş beden duvarlarına sahip cami, aşşap direkli, aşşap döşemeli ve aşşap tavanlıdır. Aşşap hatıllı beden duvarları doğu, batı ve güney cephelerinde orijinal haliyle görünmekte olup, kuzey (giriş) cephesinde sıva, boya ve lambri uygulaması yapılmıştır.

3.2.3. Aşağıgedik Cami

Yapının Konumu: Aşağıgedik Cami, Kemah ilçe merkezinin doğusunda bulunan Aşağı Gedik Mahallesi'nde ve 246 ada 1 nolu parselde yer almaktadır. Kemah ilçe merkezine yaklaşık 2 km uzaklıkta, 392 m²'lik eğimli bir alan üzerinde konumlandırılmış olan cami ve bahçesi herhangi bir sit alanı içerisinde bulunmamaktadır (Şekil 9). Yapı günümüzde cami ve kuran kursu olarak hizmet vermektedir.

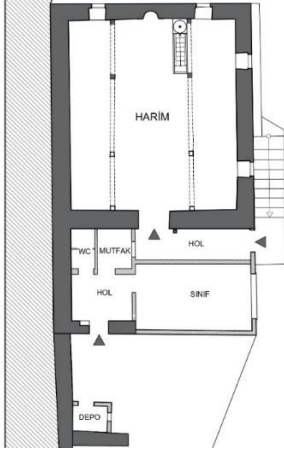
Yapının Tarihçesi ve Tescil Durumu: Üzerinde orijinal kitabesi olması Aşağı Gedik Camisini önemli kılmaktadır. Harim giriş kapısının üzerinde yer alan kitabesinden

caminin 1832 yılında inşa edildiği anlaşılmaktadır. Yapı, EKVKBK'nin 28.03.1985 tarih ve 837 sayılı kararı ile taşınmaz kültür varlığı olarak tescil edilmiştir.

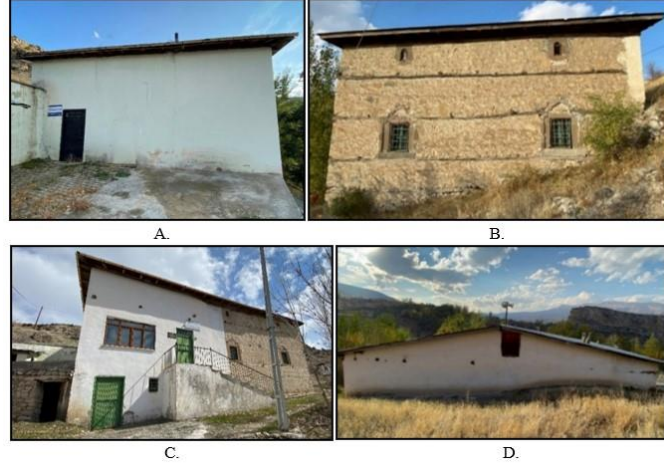
Yapının Mimari Özellikleri: Aşağıgedik Cami eğimli bir arazi üzerine inşa edildiğinden dolayı doğu cephesinin tamamına yakını yer altında kalmıştır. Dikdörtgen formu, aşşap direkli ve aşşap tavanlı caminin üzerini örten aşşap konstrüksiyonlu kırma çatı oluklu sac malzeme ile kapatılmıştır (Şekil 10). Camiye giriş, yapının batı cephesinden yükselen bir merdiven ve dar bir giriş holünden sağlanmaktadır. Giriş holünden harime geçişi sağlayan orijinal aşşap harim kapısının üzerinde caminin kitabesi yer almaktadır. Harim; aşşap tavanı, kenarlarda beden duvarları, ortada ise kuzey-güney istikametinde uzanan, kare formu, bağımsız, dörder adet aşşap dikme ile taşınan iki aşşap giriş tarafından taşınmaktadır (Şekil 11). Güney ve batı cephesinde orijinal pencere açıklıklarına yer verilmiş olup, kuzey ve batı cephesinde yeni pencere ve kapılar açılarak camiye niteliksiz müdahalelerde bulunulduğu tespit edilmiştir. Caminin kible duvarında; iki kademeli bordürlerin sınırladığı dikdörtgen çerçeve

içerisinde yedi köşeli mihrap nişi bulunmaktadır. Mihrap nişinin kavsara içerisi üçgen şeklinde olup mukarnaslıdır. Mihrabın hemen batısında ahşap bir minber yer almaktadır. Ahşap döşemeli caminin vaaz kürsüsü, mahfil ve minaresi bulunmamaktadır. Harimin güney cephesinde alta iki adet dikdörtgen formlu, kesme taş söveli, üstü dış cephede yuvarlak kemer alınlıklı, pencere açıklıkları bulunmaktadır. Altta pencerelerin dış kısmında kare

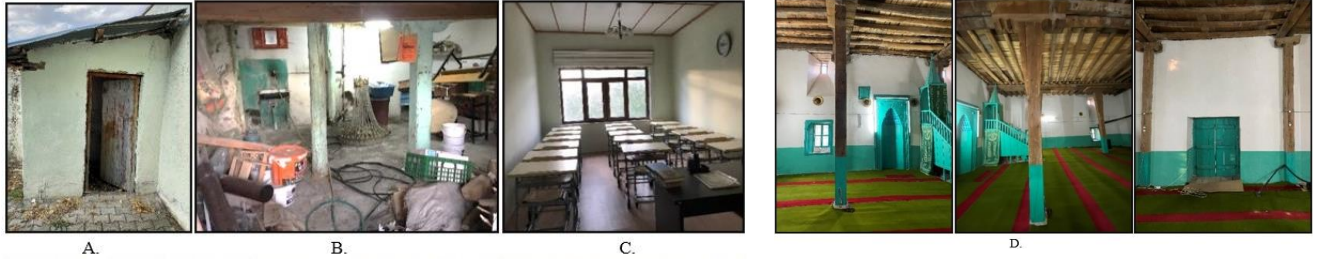
şekilde hizalanmış lokmalı demir parmaklıkları ve iç kısmında ise içe doğru açılan, iki kanatlı, ahşap kapakları bulunmaktadır. Caminin pencere sisteminin simetrik olduğu cephe batı cephesidir. Batı cephesinde alta iki adet dikdörtgen formlu, kesme taş söveli, üstü dış cephede yuvarlak kemer alınlıklı, pencere açıklıkları bulunmaktadır.

Şekil 9. Aşağıgedik Cami Harim Kat Planı

Şekil 10. Aşağıgedik Cami: A. Kuzey Cephe, B. Güney Cephe, C. Doğu Cephe, D. Batı Cephe

Şekil 5. Aşağıgedik Cami İç Mekân: A. Depo, B. Alt Kat Depo, C. Kuran Kursu-Sınıf, D. Harim

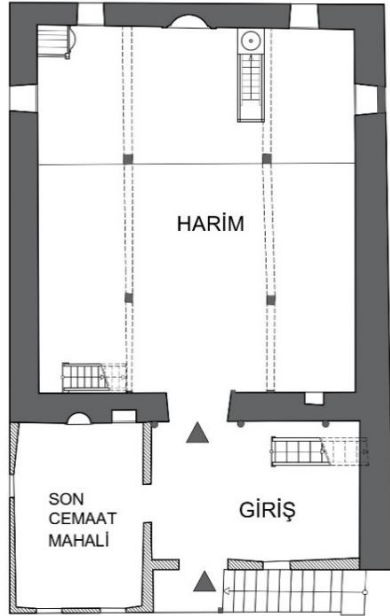
Pencerelerin lokmalı demir parmaklıkları ve iç kısımda içe doğru açılan, iki kanatlı, ahşap kapakları bulunmaktadır. Batı cephesinin üst kısmında kesme taş söveli, küçük boyutlu, yuvarlak kemerli, dikdörtgen formlu iki adet mazgal pencere bulunmaktadır. Caminin iç kısmında, beden duvarlarının yerden yaklaşık bir metre kadar yükseklikteki kısmı boyalı durumdadır. Ayrıca cami içerisinde bulunan ahşap mimari elemanlar (minber, mihrap, giriş kapısı ve pencereler) yeşil renkli, mihrap nişinin içerisindeki mukarnaslar ise mavi renkli yağlı boya ile boyanmıştır. Kuran kursu; yapının kuzey cephesinden erişilen bir kuran kursu bulunmaktadır. Orijinalinde caminin ana girişinin ve son cemaat mahalinin bulunduğu bu mekânın zaman içerisinde kuran kursuna dönüştürüldüğü; bu nedenle cami girişinin batı cephesinden sağlandığı düşünülmektedir. Çelik kapı ile girilen kuran kursunun içinde sınıf, mutfak ve tuvalet mekanları yer almaktadır. Mekanların zemini laminant ve seramik kaplama yapılmış olup tavanlar kontrplakla kapatılmıştır. Kuran kursunun alt kısmında ve batı

cephesinde girişi bulunan caminin özgün dokusuna sahip olan kare formlu bir depo bulunmaktadır. Deponun ahşap tavanı, duvar diplerinde yer alan ahşap dikmelerin yanı sıra ortada bağımsız kuzey-güney istikametinde konsol biçimindeki başlıkları bulunan ahşap dikmeler tarafından taşınmaktadır. Deponun zeminine sonradan beton kaplama, tavanına ise kontrplak kaplama yapılmış olduğu tespit edilmiştir. Deponun demir giriş kapısı ve bir adet mazgal penceresi yapının batı cephesinde konumlandırılmış olup diğer cepheleri sağır bırakılmıştır. Deponun yanına, moloz taş duvarlı bir odunluk ilave edilmiştir. Tek kanatlı ahşap kapı ile batı cephesinden girişi bulunan odunluğun ahşap tavanı ahşap dikmelerle taşınmaktadır. Caminin kuzey cephesinde, kuran kursunun giriş kapısının karşısında, dikdörtgen planlı, güneyde giriş kapısı, batıda küçük bir penceresi bulunan niteliksiz bir depo daha inşa edilmiş olduğu tespit edilmiştir. Malzeme ve Teknik: Yığma sistemle inşa edilen caminin beden duvarlarında ahşap hatıllı moloz taş malzeme kullanılmıştır. Duvar köşelerinde düzgün kesme taş

kullanılmıştır. Tavan, taşıyıcı direkler, minber, mahfil, vaaz kürsüsü ahşap; mihrap, pencere ve kapı lentoları taş malzemeden yapılmıştır. Kıрма çatı ile örtülmüş üst örtü 1984 yılında yapılan onarımda kiremit görünümlü sac örtü olarak değiştirilmiştir (Kımdığılı, 2015; Naldan, 2017).

.2.4. Soğukpınar Cami

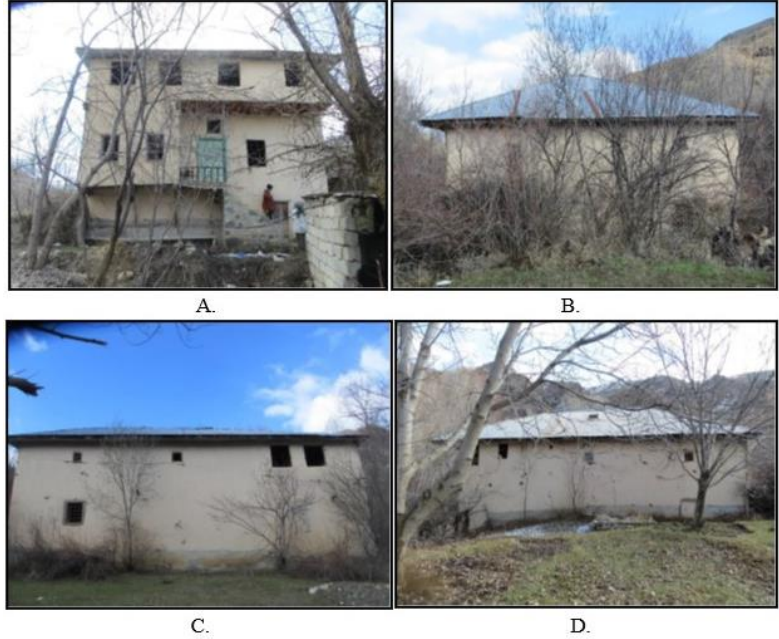
Yapının Konumu: Cami, Kemah ilçe merkezinin güneyinde bulunan Yukarı Mahalle, Tanasur mevkiinde ve 370 ada 1 nolu parselde yer almaktadır. 472 m²'lik bir alan üzerinde konumlandırılan ve herhangi bir sit alanı

Şekil 12. Soğukpınar Cami Harim Kat Planı

içerisinde bulunmayan cami günümüzde aktif olarak kullanılmamaktadır (Şekil 12).

Yapının Tarihçesi ve Tescil Durumu: Cami giriş kapısının üzerinde yer alan Latin harfli mermer kitabede 1908 M tarihi yazmaktadır. Mihrabın üzerinde yer alan celi sülüs hatlı ayet kitabesinin altında 1870 tarihi yazmaktadır. Mihrabın batısında yer alan bir levhada ise 1879 tarihi yazmaktadır. Bu kitabelerden hareketle caminin 19. yüzyıl sonlarında yapıldığı değerlendirilmektedir. Cami, EKVKBK'nin 24.09.2009 tarih ve 1418 sayılı kararı ile taşınmaz kültür varlığı olarak tescillenmiştir.

Şekil 13. Soğukpınar Cami: A. Kuzey Cephe, B. Güney Cephe, C. Doğu Cephe, D. Batı Cephe

Yapının Mimari Özellikleri: Eğimli bir arazi üzerine inşa edilen dikdörtgen formlu, ahşap direkli ve ahşap tavanlı caminin üzeri ahşap konstrüksiyonlu kıрма çatı ile kapatılarak oluklu sac levhalarla kaplanmıştır (Şekil 13). Caminin alt katında çok sayıda atıl malzemenin bulunduğu, toprak zeminli büyük bir depo mekânı yer almaktadır. Moloz taş duvarlı ve ahşap tavanlı mekânda sıvalı bir mihrap nişi bulunmaktadır. Yapının kuzeyinde yer alan niteliksiz beton bir merdiven ile caminin girişine ulaşılmaktadır (Şekil 14). Giriş alanının doğusunda ahşap kapı ile girilen bir son cemaat mahali yer almaktadır. Son cemaat mahali; güney duvarında sıvalı bir mihrap yer almaktadır. Giriş mekânının güneybatı köşesindeki ahşap bir merdivenle üst katta büyük bir mekâna çıkılmaktadır. Harim; giriş mekânının kuzey duvarında yer alan çift kanatlı kapı ile harime ulaşılmaktadır. Mahfil; harimin kuzeydoğu köşesinde yer alan ahşap merdivenler ise kadınlar mahfiline ulaşımı sağlamaktadır. Mahfil ve harim ahşap döşemeli olarak inşa edilmiştir. Harimin ahşap üst örtüsü ortada bağımsız 4 dairesel kesitli ahşap dikme tarafından taşınmakta olup, kenarlarda beden duvarlarına oturtulmuştur. Ortadaki bağımsız ahşap dikmeler kuzey-

güney yönünde 2 büyük kirişle birbirlerine bağlanmış olup, üç bölümlü ahşap tavan tipolojisini oluşturmuştur. Harimin kible duvarında plan bazında yarım dairesel bir mihrap bulunmaktadır. Bitkisel motifli bordür süslemelerine sahip mihrabın üst kısmında yer alan madalyonda mihrap ayeti (Al-i İmran, 3/37) yazılıdır. Mihrabın sağ tarafında taç kısmında ayet kitabesi bulunan ahşap bir minber yer almaktadır. Mihrabın sol tarafında yağlı boya ile boyanmış ahşap bir vaaz kürsüsü bulunmaktadır. Beden duvarlarının güney cephesinde altta dikdörtgen, üste mazgal olmak üzere dört; doğu ve batıda birer dikdörtgen çerçevesi pencereye yer verilmiştir. Harimde mahfilin doğusunda ve batısında 2 mazgal pencere daha açılmıştır. Ayrıca harimin kuzey ve batı yönündeki beden duvarlarında niş açıklıklarına yer verilmiştir. Cami girişinde ve harimde çift kanatlı ahşap kapılar kullanılmış olup, kapılar yağlı boya ile boyanmış durumdadır. Alt kattaki deponun girişinde ise mihli ahşap kapı yer almaktadır. Caminin kuzeyinde ise yakın dönemde inşa edilmiş ve odunluk olarak kullanılan niteliksiz bir depo yapısı yer almaktadır.

Şekil 6. Soğukpınar Cami İç Mekân: A. Giriş, B. Son Cemaat Mahali, C. Harim

Malzeme ve Teknik: Cami yığma sistemle inşa edilmiş bir yapıdır. Alt kattaki depo ile harimin beden duvarları moloz taş malzemeden yapılmıştır. Zemin katta yer alan giriş ve son cemaat mahalinde ise bağdadi duvarlar kullanılmıştır. Ortalama 75 cm genişlikli, kalın moloz taş beden duvarlarına sahip cami, ahşap direkli, ahşap döşemeli ve ahşap tavanlıdır. Beden duvarları dış ve iç cephelerde tamamen sıvanmış ve boyanmış durumda olup, duvar örgüleri alt kattaki depo alanı ile üst kattaki odanın iç cephelerinde meydana gelen sıva dökülmelerinin olduğu yerlerde gözlemlenebilmektedir. Üst kattaki ahşap döşemeli odanın tabanında toprak dolgu uygulaması yapılmıştır.

3.2.5. Mektepönü Cami

Yapının Konumu: Cami, Kemah ilçe merkezinin güneyinde bulunan Mektepönü Mahallesi'nde ve 262 ada, 1 nolu parselde yer almaktadır (Şekil 15). Herhangi bir sit alanı içerisinde bulunmayan cami günümüzde aktif olarak kullanılmamaktadır.

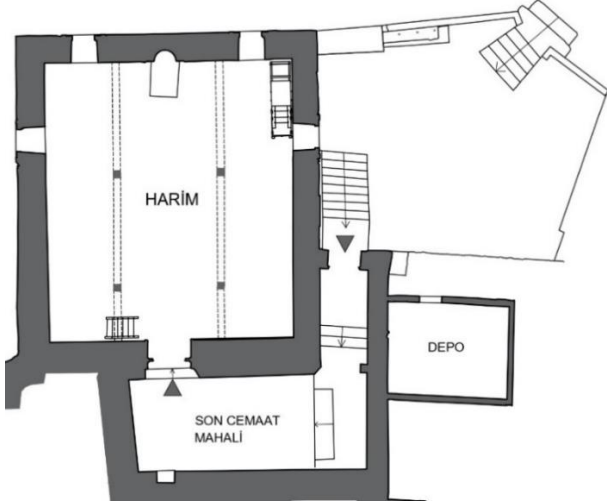
Yapının Tarihçesi ve Tescil Durumu: Cami üzerinde yapım tarihi hakkında bilgi veren herhangi bir kitabe bulunmamaktadır. Ancak caminin alt katında bulunan medrese giriş kapısı üzerinde dikdörtgen kesitli mermer bir levha üzerinde Latin harfleri ile yazılmış "Mektepönü Mahallesi Camii 1423" tarihi yazmaktadır. Yapı, EKVKBK'nin 10.01.1977 tarih ve 311 sayılı kararı ile taşınmaz kültür varlığı olarak tescillenmiştir. Bölge üzerinde çalışmalar yapan Hamza Gündoğdu, "Kültür

Varlıkları ile Kemah" adlı eserinde, Mektepönü Camisini "Kaledibi Konağı" olarak isimlendirmiş ve yapıyı konak-cami olarak tanıtmış, konağın sonradan camiye çevrildiğini belirtmektedir (Gündoğdu, 2009).

Yapının Mimari Özellikleri: Cami, kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen bir alan üzerine kurulmuş olup ahşap direkli ve ahşap tavanlı cami plan tipinde, iki katlı olarak inşa edilmiştir (Şekil 16). Caminin kuzeybatı tarafında doğu-batı doğrultusunda uzanan "L" planlı bir son cemaat mahali yer almaktadır (Şekil 17). "L" planın batı tarafta kalan kısa kolu giriş sahanlığı olarak değerlendirilmiş olup bu bölüme batı tarafta yer alan merdivenlerle ulaşılmaktadır. Sahanlığın sol tarafında yer alan bir kapıyla odunluk olarak kullanılan depo bölümüne geçilmektedir. Bu depo yapıya sonradan eklenmiştir. Son cemaat mahali; batı köşesinde ve doğu duvarında yer alan mazgal tipindeki iki pencere ile aydınlanmaktadır. Harim; caminin kuzey duvarının ortasında iç mekâna geçiş veren harim giriş kapısı bulunmaktadır. Harim giriş kapısı dikdörtgen formda olup özgün olmayan, tek kanatlı ve ahşap malzemeden yapılmış kapı kanadına sahiptir. Kuzey-güney doğrultusunda uzanan kare planlı bir düzen göstermektedir. Üst örtüsü, ortada bağımsız dört ahşap ayak üzerine ve diğer yönlerde ise beden duvarları üzerine oturan ahşap tavan ile örtülmüştür. Ortadaki bağımsız ahşap ayaklar, alt ve üst kısımda kare kaideli, orta kısımda ise silindirik gövdeli olarak yapılmıştır. Kare ve silindirik gövdelerin birleştiği bölümlerde ise oyma tekniğinde dilimli süslemeler yer almaktadır. Caminin iç mekânı üst

kısımda yer alan altı adet mazgal pencere ve alt kısımda yer alan dört adet dikdörtgen şekilli pencere ile aydınlatılmış olup pencereler içeri doğru şevli şekilde açılmaktadırlar.

Mahfil; harimin kuzey tarafında yer alan mahfil katı malzeme yapısından anlaşıldığı üzere sonradan yenilenmiştir. Kuzeydoğu köşesinde yer alan merdivenler ile ulaşılan mahfil katı, esas olarak ortadaki iki bağımsız ayağa ve diğer üç yönde beden duvarları üzerine oturmaktadır. Kible duvarında yer alan mihrap iki kademeli bordürlerin sınırladığı dikdörtgen bir çerçeve

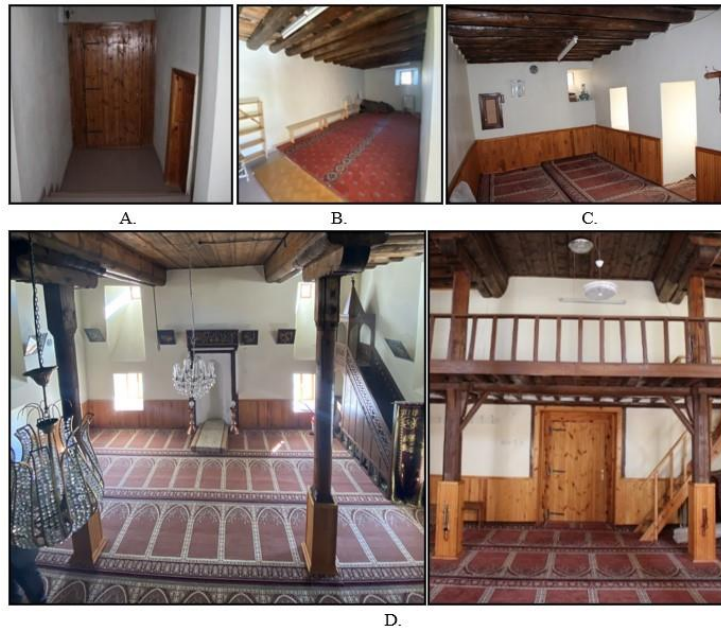

Şekil 7. Mektepönü Cami Harim Kat Planı

içerisinde yarım yuvarlak bir nişten ibarettir. Nişin kavsara içerisi üçgen şeklinde olup iç kısmı boş bırakılmıştır. Üçgen kavsaranın üç yönüne kabartma olarak dilimli birer rozet yerleştirilmiştir. Mihrabın sağ tarafında yer alan ahşap minberin korkuluklarında ve köşk şerefe kısmında ince çıtaların kullanılmasıyla bir ters bir düz "S" şeklinde motifler ve geometrik desenler oluşturulmuştur. Caminin günümüzde minaresi bulunmamaktadır. Özgün yapıda minaresinin olup olmadığı veya yapının neresine konumlandırıldığı konusunda bir bilgi veya iz bulunmamaktadır.

Şekil 16. Mektepönü Cami: A. Kuzey Cephe, B. Güney Cephe, C. Doğu Cephe, D. Batı Cephe

Şekil 8. Mektepönü Cami İç Mekân: A. Giriş, B. Son Cemaat Mahali, C. Medrese, D. Harim

Caminin alt katında güney tarafta yer alan ve medrese olarak kullanılan bölüm doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlı ve iki odadan oluşan bir düzen göstermektedir. Birinci oda kuzey-güney doğrultusunda olup güney yönündeki bir adet mazgal pencere ile aydınlatılmıştır. Odanın kuzey duvarına ise büyük bir niş açıklığı yerleştirilmiştir. Buradan bir kapıyla geçilen ikinci oda ise doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlıdır. Mekânın güney yönünde üç, doğu yönünde ise bir adet mazgal pencere içeriye aydınlatmaktadır. Bu pencerelerden ortadakinin açıklığı zemine kadar indirilerek aynı zamanda mihrap nişi olarak da kullanılmıştır. Odaların üzeri kuzey-güney doğrultusunda uzatılmış olan silindirik şekilli ahşap direkler ve ahşap tavandan oluşan bir örtüye sahiptir. Güney cephedeki bir başka mimari unsur ise cephenin batı köşesine yerleştirilmiş olan çeşme yapısıdır. Kesme taştan oluşturulmuş sivri kemer açıklıklı ve tek lüleli çeşme günümüzde akmamaktadır.

Malzeme ve Teknik: Mektepönü Mahallesi Cami, geçirmiş olduğu onarımlardan dolayı belli bölümlerindeki özgün malzeme dokusu tahrip olmasına rağmen, özellikle dış cephedeki tarihi dokusunu büyük oranda muhafaza ederek günümüze kadar gelebilmiş bir yapıdır. Caminin beden duvarlarının dış köşelerinde, pencere ve kapı kenarlarında düzgün kesme taş malzeme kullanılmışken diğer bölümlerde moloz taş malzeme kullanılmıştır. Yöresel özellik olan ahşap hatıllar beden duvarları üzerinde belirli aralıklarla yerleştirilmiştir. Caminin iç kısmındaki beden duvarları sıva ile kapatılmış ve duvarlar belli bir yüksekliğe kadar ahşap lambri ile kaplanmıştır. İç kısımda özgün olduğu düşünülen yapı elemanları ise ahşap tavan ve ahşap dikmelerdir. Mahfil katının sonradan yenilediği, özgün minberin yerinin değiştirildiği, pencere ve kapı doğramalarının ise yakın dönemde ahşap malzeme ile değiştirildiği görülmektedir. Ayrıca cami içerisinde bulunan ahşap mimari elemanlar (minber, mahfil) ile mihrap kahverengi ve beyaz renkli yağlı boya ile boyanmıştır.

3.3. Ahşap Direkli Camilerin Koruma Sorunları

Mimari yapılar, yapıldığı dönemden itibaren çeşitli bozulmalara ve tahrip edici etkenlere maruz kalmaktadır. Yapılardaki bozulmaların başlıca kaynakları, buldukları bölgenin iklimi, çevresel koşulları ve depremselliğidir. Bu bozulma nedenlerinin yanında bir diğer önemli tahribat kaynağı ise insanlardır. İnsanların kültür mirası mimari yapılara yaptıkları müdahaleler, ağır tahribatlara yol açmakta ve birçok bozulmanın da tetikleyicisi olabilmektedir. Çalışmanın ana materyalini oluşturan ahşap direkli camiler, buldukları Kemah ilçesi ve Doğu Anadolu Bölgesi'nin iklim şartlarına, çevresel faktörlere ve insan etkenlerine rağmen genel olarak bütünlüğünü koruyabilmiş ancak bazı camilerde büyük ölçekli tahribatların da meydana geldiği gözlemlenmiştir. Tescilli

bu camilerin bazıları koruma ilkeleri ve ilgili kanunlar çerçevesinde basit veya kapsamlı onarımlar geçirdiği gibi bazıları ise yöre halkı tarafından bilinçsizce yapılan bazı müdahaleler ile uygun olmayan malzeme ve mimari elemanların kullanılmasıyla yapının özgün dokusunun zedelenmesine veya kaybolmasına sebep olmuşlardır.

3.3.1. Malzeme bozulmaları

Ahşap direkli camilerin koruma sorunları; malzeme kaynaklı bozulmalar, dış etkiler nedeniyle oluşan bozulmalar ve strüktürel bozulmalar olmak üzere üç başlık altında toplanabilir (Tablo 1). Ahşap malzemedeki bozulma türleri: Ahşap malzemelerde sıkça görülen bozulma türleri fiziksel, kimyasal ve biyotik bozulma olarak üç başlıkta incelenebilir. Yüzey kirliliği, aşınma, çatlak-kırık, parça kopması, boşluk, delik ve oyuklanma fiziksel bozulma türüne girerken; çürüme ve renk değişimi kimyasal bozulma; böceklenme ve mantar oluşumu ise biyotik bozulma türünde değerlendirilmektedir (Tablo 2).

Kemah ilçe merkezindeki ahşap direkli camiler incelendiğinde; camilerin tümünde zaman ve kullanım biçimine bağlı olarak yüzey kirliliği ve aşınma; Beklimçay, Aşağıgedik ve Mektepönü camilerinin ahşap hatıllarında çatlak ve kırık; Aşağıgedik caminin -aktif olarak kullanılmamasından kaynaklanan bakımsızlık nedeniyle ahşap yüzeylerinde parça kayıpları gibi fiziksel bozulma türleri tespit edilmiştir. Kimyasal bozulma türlerinden; tüm camilerde çevresel ve iklimsel faktörler nedeniyle ahşap yüzeylerde renk değişimi, Soğukpınar camisinin çatının su alması nedeniyle mazgal pencere altında bulunan ahşap hatıllarda çürümeler meydana gelmiştir. Biyotik bozulma türlerinde ise; ahşabı bir besin maddesi olarak kullanan böcekler ve kurtlar, Aşağıgedik camisinin ahşap direklerinde galeriler, boşluklar ve delikler oluşturduğu gözlemlenirken; Aşağıgedik, Soğukpınar ve Mektepönü camilerinin ahşap tavanları, çatının su alması ile ahşap malzemenin su geçirgenliğini artırmış ve dolayısıyla mantarlanmaya karşı mukavemetini düşürerek küf oluşumuna sebep olmuştur (Şekil 18).

Taş malzemedeki bozulma türleri: Taş malzemelerde görülen bozulma türleri fiziksel, kimyasal ve biyotik bozulma olarak üç başlıkta incelenebilir. Yüzey kirliliği, aşınma, oyuklanma, çatlak-kırık, parça kaybı ve derz boşalmaları fiziksel bozulma türüne girerken; kararma, pas lekesi, yapraklanma ve tuzlanma (çiçeklenme) kimyasal bozulma türü; bitki oluşumu, yosun oluşumu ve mantar (küf) oluşumu biyotik bozulma türü olarak değerlendirilmektedir (Tablo 2). İncelenen camilerin tümünde çevresel (soba ve motorlu araçlardan salınan gazlar vb.) ve iklimsel faktörlerin (kar, yağmur, rüzgâr vb.) etkisiyle ve kullanılan taşın iç yapısına bağlı olarak taş malzemelerde yüzey kirliliği, aşınmalar ve oyuklanmalar; Aşağıgedik ve Soğukpınar camilerinin taş sövelerinde ve zemine yakın beden duvarlarında çatlak-kırık ve parça kayıpları; Beklimçay, Aşağıgedik, Soğukpınar ve Mektepönü camilerinin beden duvarlarında iklimsel faktörler, yanlış malzeme kullanımı ve bakımsızlık nedeniyle derz boşalmaları gibi fiziksel bozulmalar tespit

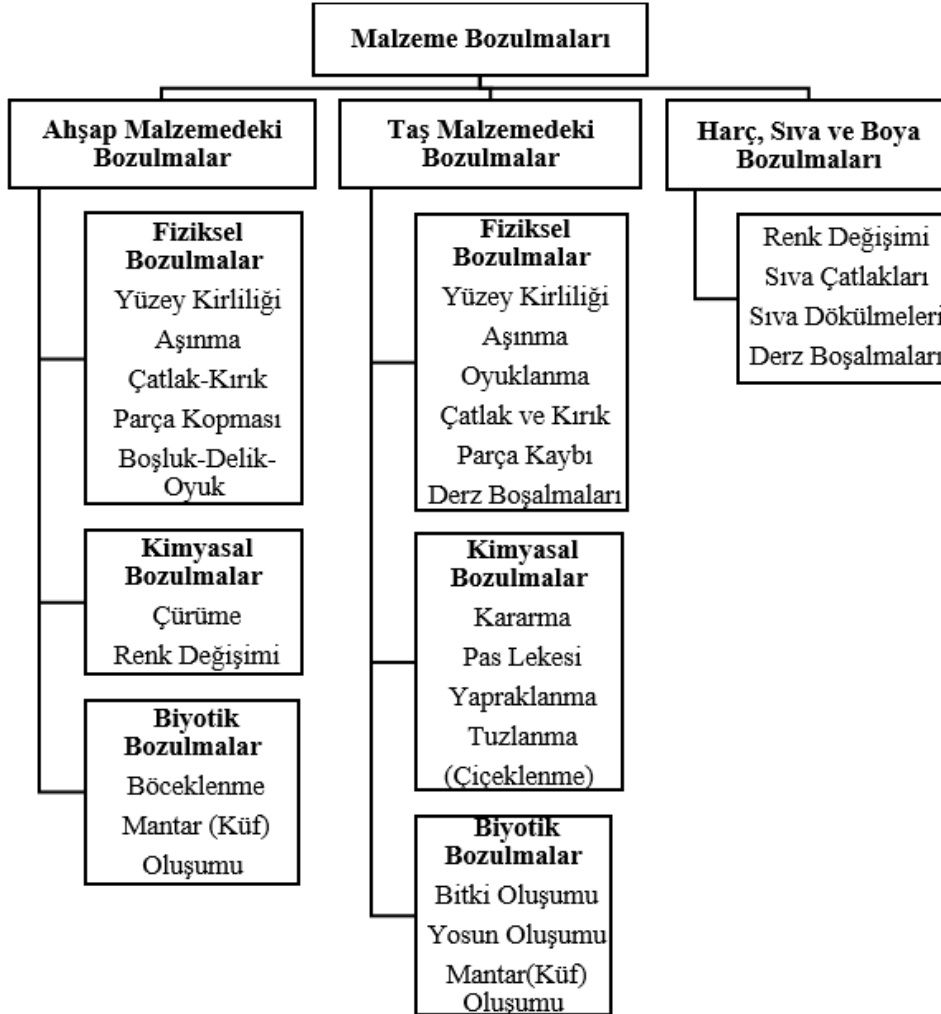
edilmiştir. Kimyasal bozulma türlerinden; Aşağıgedik camisinin pencere kemerlerinde -iklimsel faktörler nedeniyle- taş malzemenin tabakalar halinde kabarıp ayrılarak oluşan yapraklanmalar; Beklimçay, Aşağıgedik, Soğukpınar ve Mektepönü camilerinin taş duvarlarında UV ışınları, nem ve oksitlenme etkisiyle oluşan kararmalar tespit edilmiştir. Biyotik bozulma türlerinde ise;

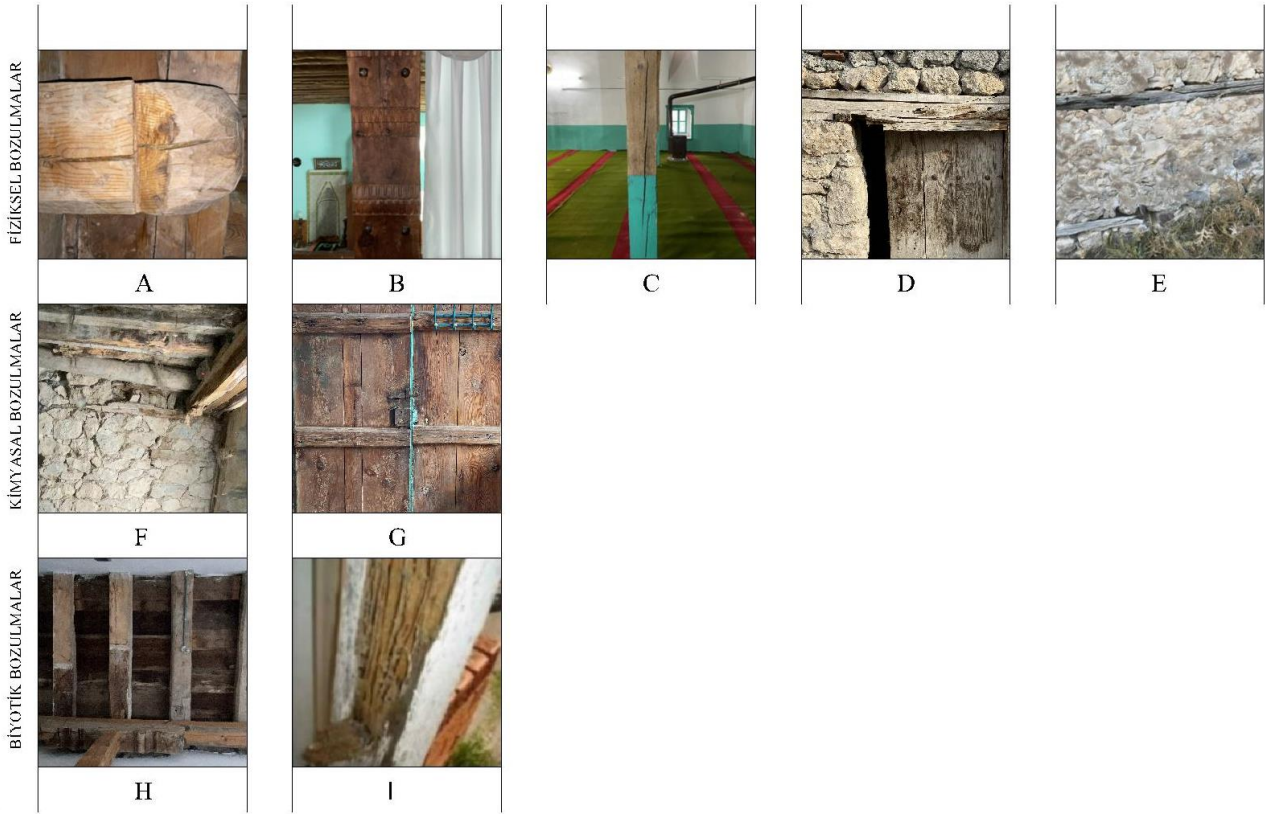
Gülabibey camisinin konumu nedeniyle maruz kaldığı hava kirliliği ve nemden dolayı taş mihrabında küf oluşumu; Beklimçay, Aşağıgedik, Soğukpınar ve Mektepönü camilerinin taş duvarlarında meydana gelen derz boşluklarında tutunup gelişen bitkilenmeler gözlemlenmiştir (Şekil 19).

Tablo 1. Ahşap Direkli Camilerin Koruma Sorunları

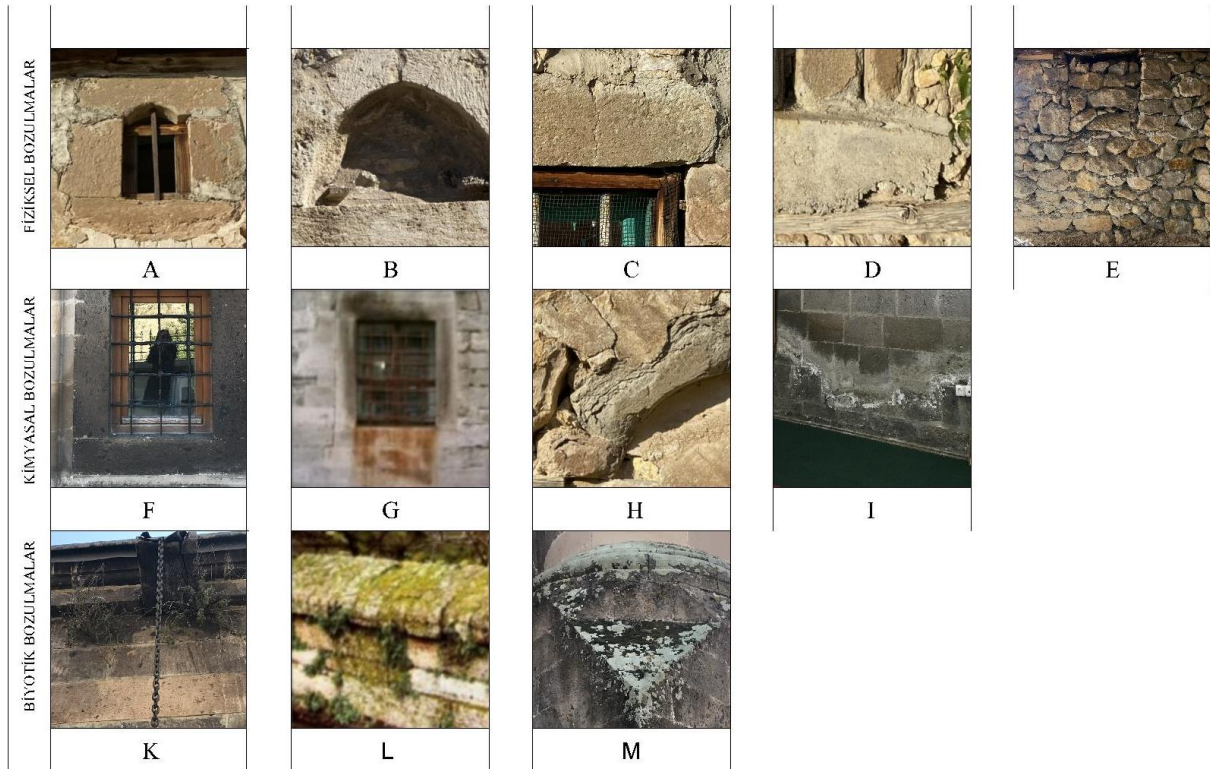

Tablo 2. Malzeme Bozulmaları

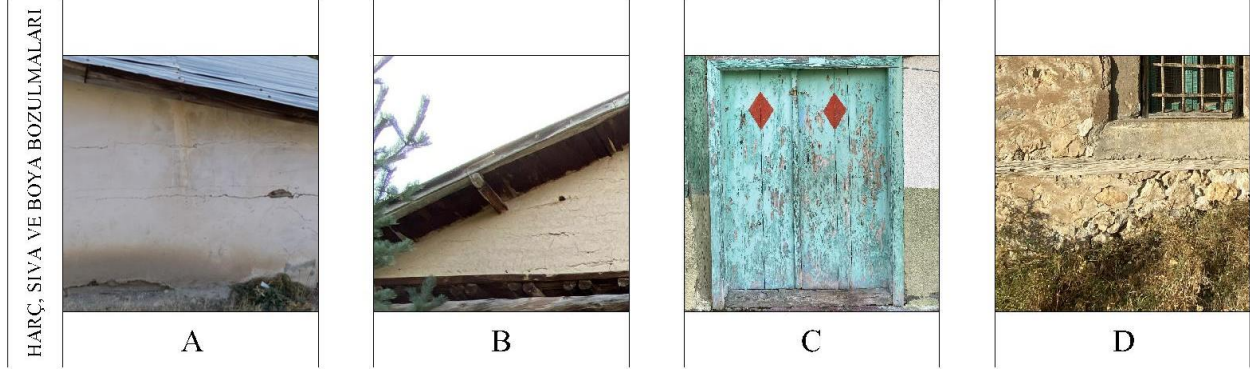
Şekil 18. Ahşap Malzemede Bozulma Türleri: A. Yüzey Kirliliği, B. Aşınma, C. Çatlak-Kırık, D. Parça Kopması, E. Boşluk-Delik-Oyuk, F. Çürüme, G. Renk Değişimi, H. Böceklenme (Yıldız, 2011), I. Mantar (Küf) Oluşumu

Şekil 19. Taş Malzemede Bozulma Türleri: A. Yüzey Kirliliği ve Aşınma, B. Oyuklanma, C. Çatlak ve Kırık, D. Parça Kaybı, E. Derz Boşalması, F. Kararma, G. Pas Lekesi (Hasbay ve Hattap, 2017), H. Yapraklanma, I. Tuzlanma, K. Bitki Oluşumu, L. Yosun Oluşumu (Dolar ve Yılmaz, 2014), M. Mantar (Küf) Oluşumu

Harç, sıva ve boya bozulma türleri: Yapılarda kullanılan harç, sıva ve boya malzemelerinde görülen bozulma türleri; renk değişimi, sıva çatlakları, sıva dökülmeleri ve derz boşalmaları şeklinde görülmektedir (Tablo 2). Kemah ilçe merkezindeki yer alan Beklimçay camisinin dış cephesinde, Aşağıgedik camisinin dış cephesi ve alt kotta

yer alan deponun iç cephelerinde ve Soğukpınar camisinin tüm beden duvarlarında kullanılan sıva ve boyalarda, iklimsel faktörler nedeniyle malzeme içeriğindeki bağlayıcılık özelliğini kaybetmesiyle renk değişimi, çatlaklar ve dökülmeler meydana gelmiştir (Şekil 20).

Şekil 20. Harç, Sıva ve Boya Bozulmaları: A. Renk Değişimi, B. Sıva Çatlakları, C. Sıva Dökülmeleri, D. Derz Boşalmaları

3.3.2. Dış etkiler nedeniyle oluşan bozulmaları

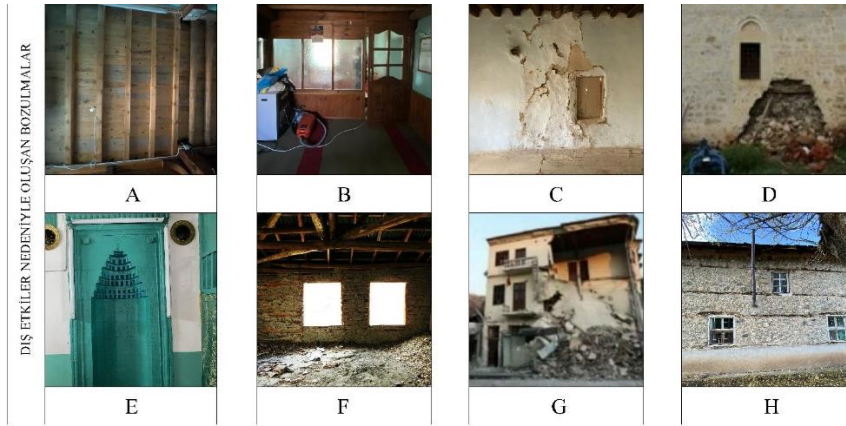
Ahşap direkli camilerde karşımıza çıkan başka bir koruma sorunu ise dış etkiler nedeniyle oluşan bozulma türleridir. Bunlar; işçilik hataları, niteliksiz ekler, bakımsızlık, vandalizm, bilinçsiz kullanım, yangın, doğal afetler ve ekonomik sebeplerdir (Tablo 3). Çalışmanın ana materyalini oluşturan camilerin tümünde; zamanla yapılarda oluşan hasarlar ve kullanım ihtiyacının gerektirdiği eksiklikler nedeniyle yöre halkı tarafından sonradan eklenen depo, bölünmüş odalar ve özgün mimariye uygun olmayan minarenin yanı sıra çeşitli niteliksiz ekler ve müdahaleler tespit edilmiştir.

Çalışma kapsamında incelenen camilerden Aşağıgedik ve Soğukpınar camilerinin aktif olarak kullanılmaması ve

Soğukpınar camisinin yakın dönemde yangın geçirmesinden kaynaklanan yapı bütününde oluşan sorunlar, Beklimçay camisinde ise depo ve odaların kullanılmamasından dolayı bakımsızlık sorunu meydana gelmiştir. Beklimçay camisinin mahfil döşemesinde yer alan özgün dairesel kesitli kirişlerin yenilenerek kare kesitli kirişlerin kullanılması gibi uygulama ve işçilik hataları meydana gelmiştir. Yanlış teknik ve malzeme kullanımı yapılarda hasarlara sebep olmaktadır. Beklimçay, Aşağıgedik, Soğukpınar ve Mektepönü camilerinin taş duvarlarında kireç katkılı harç yerine daha uygun maliyet sebebiyle kullanılan çimento katkılı harcın kullanılması bilinçsiz müdahale örneği olarak karşımıza çıkmaktadır (Şekil 21).

Tablo 3. Dış Etkiler Nedeniyle Oluşan Bozulmalar

Şekil 21. Dış Etkiler Nedeniyle Oluşan Bozulmalar: A. İşçilik Hataları B. Niteliksiz Ekler C. Bakımsızlık D. Vandalizm E. Bilinçsiz Kullanım F. Yangın G. Doğal Afetler H. Ekonomik Sebepler

3.3.3. Strüktürel bozulmalar

Tarihi yapılarda yaygın olarak görülen strüktürel bozulma türleri; zemin oturması, çökme, şakülden kayma, sehim, yapısal çatlaklar ve malzeme kaybı olarak değerlendirilmektedir (Tablo 4).

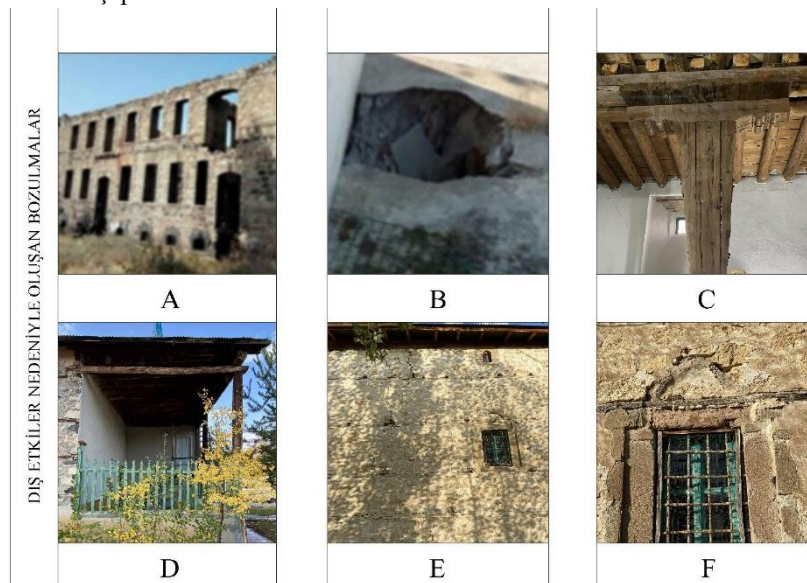
Kemah ilçe merkezindeki ahşap direkli camilerden Beklimçay, Aşağıgedik, Soğukpınar ve Mektepönü camilerinin beden duvarlarında görülen derz boşalmaları taşın alt ve üst yüzeylerini açıkta bıraktığından zamanla çeşitli bozulmaları da beraberinde getirmiştir. Aşağıgedik camisinin sonradan eklenen deponun tavan kısmında bu sebeplerden dolayı çökme meydana gelmiştir.

Beklimçay camisinin son cemaat mahalindeki dikmeler ile Soğukpınar ve Aşağıgedik camilerinin harimindeki ahşap sütun ve dikmelerde çatının su alması nedeniyle malzeme bozulmasından kaynaklanan şakülden kaymalar tespit edilmiştir. Beklimçay ve Aşağıgedik camilerinin beden duvarlarında kullanılan ahşap hatıllarda iklimsel

Tablo 4. Strüktürel Bozulmalar

Strüktürel Bozulmalar
Zemin Oturması Çökme Şakülden Kayma Sehim Yapısal Çatlaklar Malzeme Kaybı

faktörlerin etkisiyle sehim meydana gelmiştir. Aşağıgedik ve Soğukpınar camilerinin iklimsel faktörler etkisiyle ve aktif olarak kullanılmamasından kaynaklanan malzeme kayıpları ve taşıyıcı duvarlarında yapısal çatlaklar meydana gelmiştir (Şekil 22).

Şekil 1. Strüktürel Bozulmalar: A. Zemin Oturması B. Çökme, C. Şakülden Kayma, D. Sehim, E. Yapısal Çatlaklar, F. Malzeme Kaybı

4. DEĞERLENDİRME ve SONUÇ

Zengin kültürel miraslarımızdan biri olan ve ilk olarak Karahanlılar Dönemi'nde inşa edildiği bilinen ahşap direkli cami mimarisi Anadolu'nun hemen her yerinde görülmektedir. Genel olarak Batı Anadolu ve Orta Anadolu'da yaygın olarak kullanılan cami mimarisi ahşap tavan yapısının ahşap direklerle taşınmasıyla oluşmaktadır. Bu camilerin iç mekânlarında yer alan ahşap yüzeylerde kalem işi süslemelere yer verilmektedir. Çalışmaya konu olan Kemah ilçe merkezinde bulunan tescilli beş adet cami

Orta Asya geleneğini ve özgün yerel üslubu yansıtılmaları açısından değerli kültür varlıkları olarak karşımıza çıkmaktadır. Ahşap direkli camileri miras olarak kabul eden toplumların tarihi yapılarıdaki koruma uygulamaları bireysel, yöresel ya da uluslararası çaplarda değişiklik gösterse de tarihe tanıklık eden bu yapıların zamanla oluşan tahribatlarını onararak gerçek kimliklerini bozmadan gelecek nesillere ulaştırmak ortak amaçtır (Erder, 1999; Aladağ 2010).

Tablo 5. Ahşap Direkli Camilerde Tespit Edilen Koruma Sorunları

AHŞAP DİREKLİ CAMİLERDE TESPİT EDİLEN KORUMA SORUNLARI						
	Bozulma Türleri	Gülabibey Cami	Beklimçay Cami	Aşağıgedik Cami	Soğukpınar Cami	Mektepönü Cami
Ahşap Malzemedeki Bozulmalar	Yüzey Kirliliği	•	•	•	•	•
	Aşınma	•	•	•	•	•
	Çatlak-kırık		•	•	•	•
	Parça Kopması			•		
	Çürüme				•	
	Renk Değişimi	•	•	•	•	•
	Böceklenme			•		
	Mantar Oluşumu			•	•	•
Taş Malzemedeki Bozulmalar	Yüzey Kirliliği-Aşınma	•	•	•	•	•
	Oyuklanma	•	•	•	•	
	Çatlak ve Kırık		•	•		
	Parça Kaybı		•	•		
	Derz Boşalmaları		•	•	•	•
	Kararma		•	•	•	•
	Pas Lekesi					
	Yapraklanma			•		
	Tuzlanma					
	Bitki Oluşumu		•	•	•	•
	Yosun Oluşumu					
	Mantar Oluşumu	•				
	Harç ve Sıva Bozulmaları	Renk Değişimi		•	•	•
Sıva Çatlakları			•	•	•	
Sıva Dökülmeleri			•	•	•	
Derz Boşalmaları			•	•		•
Dış Etkiler Nedeniyle Oluşan Bozulmalar	İşçilik Hataları		•			
	Niteliksiz Ekler	•	•	•	•	•
	Bakımsızlık		•	•	•	
	Vandalizm					
	Bilinçsiz Kullanım	•	•	•	•	•
	Yangın				•	
	Doğal Afetler					
Ekonomik Sebep		•	•	•	•	
Strüktürel Bozulmalar	Zemin Oturması					
	Çökme			•		
	Şakülden Kayma		•	•	•	
	Sehim		•	•	•	
	Yapısal Çatlaklar			•	•	
	Malzeme Kaybı		•	•	•	•

Ahşap malzemenin kullanıldığı yapılarda koruma kavramının yeri yasal olarak hazırlanmış olsa da gereken onarımlar için kaynaklar ve teknik desteklerin sağlanamaması, nitelikli eleman eksikliği, toplumun gereken koruma bilincine yeteri kadar sahip olmaması gibi sebeplerden dolayı koruma ve onarım uygulamalarında beklenen düzeye ulaşamadığı görülmektedir (Sert, 2012; Şentürk, 2012). Çalışma kapsamındaki camiler incelendiğinde; yaklaşık 400 yıllık geçmişi bulunan ahşap direkli camiler oldukça sade ve çoğunlukla dikdörtgen plana sahip oldukları görülmektedir. Çoğunlukla moloz taş beden duvarlara sahip camilerin çatısı iç bölümde düz ahşap tavanlı olup dışta kırma çatı ile örtülüdür. Bazı camilerde yarı açık veya kapalı son cemaat mahaline yer verilirken bazı camilerde ise son cemaat mahalisi bulunmamaktadır. Yalnızca Gülabibey camisinde özgün kesme taş ile inşa edilmiş minare mevcuttur. Beklimçay camisinde ise yapıya sonradan eklenmiş özgün olmayan sac kaplama bir minare yer almaktadır. Cami cephelerinde genel olarak orijinal pencere açıklıkları mevcut olup üst bölümlerde küçük pencereler tercih edilmiş ve ışıktan faydalanabilmek için mazgal pencereler kullanılmıştır. Harim kısmında mihrap genelde alçıdan, minberler ise ahşaptan yapılmıştır. Mahfillerin hepsi ahşap olup ahşap direklerle taşınmaktadır. Camilerin iç ve dış kısımlarında depolar ve bölünmüş odalar bulunmaktadır.

Kemah'taki kültürel mirasın önemli bir parçasını oluşturan ahşap direkli camiler çevresel ve iklimsel faktörlerden kaynaklanan bozulmalar ve müdahalelerle oluşan birçok değişimlere rağmen günümüze ulaşmayı başarmışlardır. Bu çalışma bağlamında, kapsamlı bir literatür taraması sonucunda ahşap direkli camilerde meydana gelen koruma sorunları belirlenerek bu sorunlar malzeme bozulmaları, dış etkiler nedeniyle oluşan bozulmalar ve strüktürel bozulmalar olmak üzere üç ana başlıkta toplanmıştır. Sonrasında bu sorunlar ayrı ayrı detaylandırılarak bozulma türleri alt başlıklarda incelenmiş ve örnekleri görsellerle desteklenmiştir. Yerinde yapılan inceleme ve belgeleme çalışmaları sonucunda Kemah ilçesindeki ahşap direkli camilerin öncelikle mimari özellikleri incelenmiş, camilerin hasar tespit çalışmaları yapılarak koruma sorunları ve tespit edilen bozulma türleri ortaya konulmuştur (Tablo 5).

Yapılan incelemeler sonucunda, Gülabibey ve Mektepönü camilerinin yakın dönemde geçirdiği onarımlar sebebiyle diğer camilere göre daha iyi durumda olduğunu söylemek mümkündür. Beklimçay, Aşağıgedik ve Soğukpınar camilerinde çatının yağmur ve kar sularına maruz kalması nedeniyle üst örtüyü taşıyan ahşap kirişlerde, kaplama tahtalarında ve ahşap dikmelerde küflenmeler ve renk değişimleri meydana gelmiştir. Ayrıca, Beklimçay, Aşağıgedik, Soğukpınar camilerinin gerekli bakımlarının aksatılması ve çatının su alması nedeniyle ahşap tavan kaplamalarında ve kirişlerde sehim; ahşap direklerinde şakülden kaymalar tespit edilmiştir. Bu tahribatların yanı sıra Beklimçay, Aşağıgedik, Soğukpınar ve Mektepönü camilerinin ahşap ve taş yüzeylerinde yoğun olarak çatlaklar, derz boşalmaları, yüzey kirliliği, aşınmalar, malzeme kayıpları tespit edilirken; yabani otların ve

ağaçların kontrolsüz bir şekilde büyüdüğü ve günümüzde yapılara zarar veren bir durumda olduğu görülmektedir. Beklimçay, Aşağıgedik ve Soğukpınar camilerinde karşılaşılan koruma sorunlarının en önemlisi camilerin kullanıcı sayısının yok denecek kadar az olması, hiç kullanılmaması ve tescillenen bu camiler için yeterli ödenek oluşturulamamasıdır. Bu durum, koruma ve onarıma ihtiyaç duyan camilerde müdahalelerin gecikmesine ve bilinçsiz müdahalelerin yapılmasına sebep olmaktadır. İncelenen camilerin tümünde yer alan niteliksiz ekler ise tarihi yapıların özgün kimliklerine zarar vererek algılanmasını güçleştirirken çevresi ile ilişkisini zedeleyen bir görünüm almasına da yol açmaktadır. Çalışma kapsamında ele alınan camilerin tamamının eş zamanlı olarak onarılması güçtür. Fakat öncelikli ve acil müdahale gerektiren camiler ilgili kurumlar ve uzman ekipler tarafından tespit edilmelidir. Çalışmada yapılan hasar tespit çalışmaları doğrultusunda Soğukpınar ve Aşağıgedik camilerinin gerek bakımsızlıktan kaynaklanan malzeme bozulmaları gerekse bilinçsiz müdahalelere maruz kalma gibi özgün kimliklerindeki olumsuz değişimler sebebiyle acil olarak ilgilenilmesi gereken bir durumda oldukları tespit edilmiştir. Detaylı bir müdahaleye ihtiyacı olmayan camilerin ise düzenli aralıklarla ilgili kurumlar ve uzman kişiler tarafından bakımlarının yapılması gerekmektedir. Yapılacak bu rutin bakımlar sayesinde camiler büyük sorunlardan daha kolay bir şekilde ve uygun maliyetlerle korunacağı düşünülmektedir. Günümüze kadar ulaşabilen bu değerli ahşap direkli camilerin korunmasının bir başka yolu ise genç kuşaklar ve kullanıcılar için eğitici seminerler düzenlenerek bilinçlendirilmesidir. Toplumun bilinçlendirilmesiyle, yapılabilecek yanlış ve niteliksiz müdahalelerin önüne geçilmesinin mümkün olacağı düşünülmektedir. Sonuç olarak Anadolu'da yer alan kültürel zenginliklerin bir parçası olan Kemah ilçe merkezindeki ahşap direkli camilerin zaman kaybedilmeden koruma ve onarımlarının yapılması, ilgili kurumlar ve uzmanlar tarafından düzenli bir şekilde kontrol edilerek yanlış müdahalelerin ve malzeme bozulmalarının önlenmesi camilerin özgün kimlikleri ile gelecek nesillere aktarılmasına katkı sağlayacaktır.

Bilgi Notu

Bu araştırma, birinci yazar danışmanlığında ikinci yazar tarafından Atatürk Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü Restorasyon ve Konservasyon bilim dalını yürütülen yüksek lisans tezinden üretilmiştir. Makalede ulusal ve uluslararası araştırma ve yayın etiğine uyulmuştur. Çalışmada etik kurul izni gerekmemiştir.

Yazar Katkısı ve Çıkar Çatışması Beyan Bilgisi

Makalede tüm yazarlar aynı oranda katkıda bulunmuştur.

KAYNAKÇA

- Denktaş, M. (2004). Pınarbaşı-Uzunyayla'daki Ahşap Direkli Camiler, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 16, 53-89, Erciyes Üniversitesi, Kayseri.
- Doğan, S., Doğan, S., Bingül, M., Zeytun, E., & Erman, O. (2017). First description of the larva of *Stigmaeus erzincanus* (Acari: Stigmaeidae) from Kemah district (Erzincan). In Ecology Symposium (pp. 11-13).
- Doğruer, F.S. (2021). Ankara Zincirli Cami: Korunma Sorunları ve Çözüme Yönelik Öneriler, İdealkent Kent Araştırmaları Dergisi, 12(32), 444-470.
- Dolar, A. & Yılmaz, E.Ş. (2014). Kültürel Yapılarda Biyolojik Bozunma Mekanizmaları, Elektronik Mikrobiyoloji Dergisi, Tr Cilt: 12 Sayı: 1 Sayfa: 1-19.
- Duran, R. (1988), Konya, Sarayönü'nde Üç Ahşap Cami, Vakıflar Dergisi, XXVI, 48-62.
- Hasbay, U. & Hattap, S. (2017). Doğal Taşlardaki Bozunma (Ayrışma) Türleri ve Nedenleri, Bilim ve Gençlik Dergisi, 23-45.
- Kapubağlı, S. (2004). Tarihi Çevrede Yeni Yapılaşma ve İstanbul Örneğinde İnfill Uygulamaların Değerlendirilmesi, Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, İstanbul.
- Karakuş, F. (2021). 13.yy. da Anadolu'da İnşa Edilen Ahşap Direkli Camiler Üzerine Değerlendirme Çalışması, Online Journal of Art and Design volume 11, issue 1, January.
- Karamahmut, Y. (2020). Kemah İlçesi ve Çevresinin Eskiçağ Tarihi, Yüksek Lisans Tezi, Binali Yıldırım Üniversitesi, Erzurum.
- Kındıgılı, M.L. (2015a). Gülabibey Camii Işığında Kemah Camilerine Genel Bir Bakış, Gsf Sanat dergisi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum.
- Kındıgılı, M. L. (2015b). Orta Çağ'dan Günümüze Kemah ve Köylerindeki Kültür Varlıkları, Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum.
- Koçyiğit, F. (2019). Amasya'da Ahşap Tavanlı İki Cami Örneği: Şihlar ve Kızılkışlacık Köyü Camileri, Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi, 8 (2), 1641-1658.
- Naldan, F. (2017). Erzincan Kemaliye İlçesine Bağlı Başpınar,Dolunay ve Yeşilkurt Köylerinde Bulunan Kültür Varlıkları, International Congress on Afro – Eurasian Research II Online Journal of Art and Design, April 17-20, 171-179.
- Polat, Y.E. (2014). Sicilli Ahval Defterlerine Göre Kemahlı Devlet Memurları, Yüksek Lisans Tezi, Erzincan Üniversitesi, Erzincan.
- Sert, Ö.F. (2012). Türkiye'de Restorasyon Sürecinin Haritalanması ve Proje, İhale ve Uygulama Aşamalarında Karşılaşılan Sorunların Belirlenmesi Üzerine Saha Çalışması, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, İstanbul.
- Şentürk, A., (2012). Unesco Dünya Miras Listesinde Yer Almanın, Ülke Kültürel Miras Koruma Politikalarına Etkileri Üzerine Bir Değerlendirme, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, İstanbul.
- Yıldız, Ü.C. (2011). Dış Mekânda Ahşap Kullanımı, Ders Notları, T.C. Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon.
- Yurttaş, H., Özkan, H., Köşklü, Z., & Kındıgılı, M.L. (2020). Kemah ve Kemah Kalesi Kazıları, Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi, (31), 223-248. R.B., Hewitt A.E. ve Partridge T.R. (1995). Predicting land use suitability from vegetation and landform in depleted semiarid grassland, New Zealand. Landscape and Urban Planning, 32(1), 31-42.